

① पेज = 1 $32 \times 12.7 \times 0.1 \text{ c.m.}$

विवाह वोग प्रणयिता टीका

औम श्री गणेशाय नमः अथ विवाह मंगल गंधार्पण विद्या

ह्यापेच रुतलं देव श्यामं रुमल लोचनं प्रतलाशु रुद्ध

② विषय - रत्ना पेज 1 (7)

$17 \times 10 \times 0.1 \text{ c.m.}$

तमिन्नां डिग्राहता वैः शूलैः न पाहि नोदवीत्पादि चतुष्ट
लस्य शार्दिपादव्यः पुनतुभां ममि विचोदधात्मानं

③ पेज = 5 (19, 20, 23-28)

$34.2 \times 15 \times 0.1 \text{ c.m.}$

तं विहिरंगत्वमपि द्वि गो न र्हतीति प्रत्ययैः तपदेच

रूपरः तदुत्तुं बाणो यद्गुणारित्यत्र भावये अङ्ग्यास-
- विहारे

ॐ श्रीगणेशाय नमः प्रथमविवाहं मयोगं पुष्पिता मया हृदये भवति सीतातीरिक्तपदे तनुग्रहतः समराशिः
 रास्ताकः प्रमुद्रं चरविहितो रिरं मवति विवाहविनाशकारको यं यदि यदसितेति रिरिक्तपदे कृष्णपदे पशं कः चंद्रः स
 मराशिः वृषकर्कटं न्यावृष्टिकमकरमीनः प्राप्ताकीदृशः शङ्कः प्रमुद्रं हवीतः पापग्रहदृष्टो मवति प्ररिषधे रंध्रप्रथमे रिरिक्तपदे कस्मात्तनुग्र
 हतः प्रसंगः लग्नात्प्रयोगः विवाहकरपीडताः कारकः विशेषणानां कये नीमहृदे वीसितातिरिक्तपदे कृष्णपदे यदि चंद्रसमराशिषु कर्कटविषादिपदं
 तेषु गतः सन्तनुग्रहतः प्रसंगः दारिद्र्यं येषु प्रथमे अयस्य निष्पत्ताः पापग्रहविलेकितो तदामवति तदा यं योगे विवाहस्य विनाशकारको भवति एवं
 मस्य विलयात् वैधव्यायोगविचारमिति दिशत् प्रप्रातपरिणामं वीकी उतेना हृजेने शितं सितोक्तं नालविधवा योगं वीधाय ब्रह्मं सावित्र्या उत वैष्णवे
 हिसतपादयादिमांवारः संलभेत्तु मूर्तिपिप्पलंघटेः हत्वा विवाहं स्रुं दद्यात्तान्तिरजीवीनेत्र न भवेदेषः पुनर्भूमवः ३० जन्मो जन्मलगे
 वं बालविधवा योगं तरुणे रं रायोगं विलोका विरोधेण लोकदृष्ट्या प्रचकारात् प्रसंगः यथा विधवा योगं विचारणीयाः सवित्र्या ब्रह्मं पावती
 पूजनं उत वि तर्केण वैष्णवं ब्रह्मं विधायाः हि निष्पद्ये रदुःसंयुक्तं तेषु मां पाणिग्रहं स्फुटं प्रकटं कृत्वा कुर्यात् प्रच्युतमूर्तिविष्णु प्रतिमापि प्लव
 प्रसंगमूर्तिवटे न्यगोद्यमूर्तिस्तु मेषु प्रसंगः दुपे दोषरहिते पुनः समाविष्टो सो वी करिरोपवादे सहितान् शालग्रामादिरूपाः प्रथ व
 तत्र कुंभविवाहं पूजने कुंभमाहूय कुर्यात् संवादे विवाहं पूर्व कले चंद्रतारावले प्रमे विवाहं तैमयन्या कुंभे न सहचो दुहेत् प्रथ प्रतिज्ञासेचनं पदे तः
 सोच परोपुत्तं साक्षात् कृत्वा नृकीं यं योगवैधव्यां तां य प्रसिं सेचनं कृते प्रथ प्रतिज्ञा संकल्पः ॐ प्रद्युम्नादि प्रमुक्तगोत्रायाः प्रमुक्तनाम्नी
 कन्यायाः प्रमुक्तमौल्यवैधव्यायोगं संते हेतवे कुंभपूजनं महं करिष्ये प्रथमां मान्यमाहूय सतः मंडये मयं दे शोत्तु मुद्रि सिता परि स्फुता हं
 मिते वैधव्यां शो परमासनः प्रथमानं ध्यायेच्च कलसं दे वं श्यामं कमललोचनं प्रसाज्जगत्कलारवरप्रयचतुर्भुजं करीटहारके
 पुनर्भूयोन

2

श्रीरामः

(1)

७ तुभिर्भ्रंशिकास्तवैः शूलेन पाहिनो देवीत्यादि चतुष्टयं प्र
५५ णितोदकमार्जनं स्तुति कर्तृक यजमानाभिषेकेतु वि
श्वेश्वरीं जगद्धात्रीं देव्या जया ततमिदं नमो देव्यै महादे
व्यै देवि प्रपन्नार्तिहरे प्रसीदेति श्लोक चतुष्टयं दानं दद्या
व द्विधानेन हेमधे न्वैरादिकं अयं होमः कात्यायनीतंत्रोक्त
मंत्रविभागेन नवाक्षरेण मंत्रेण वा नमो देव्या इति श्लो
केन वा जयंती मंत्रेण वा सर्वमंगल मंत्रेण वा हुने जप
दशांशेन पायसं तिलसर्पिषा नवाक्षरेण मंत्रेण स्मार्त्तग्नौ
नृपनंदनः नमो देव्यै इति मंत्रेण गुरुया द्वा शिवं हविः ब्राह्म
णस्पृहोमः स्मार्त्ताग्नावेव ऋदस्पृते तां त्रिकेनेव होमांस श्रीराम

७

महालक्ष्मीपरायणाः ध्यात्वा यत्तु पुरोडाशं श्रमृतं देवदुर्लभं
 भं प्रोक्षणीपात्रमध्यस्थान्मंत्रेणान्नातिसंश्रवात् य
 त्नाद्यज्ञे रसात्सूतात्यज्वानो ब्रह्मरूपिणः तं संश्रवपुरोडा
 शं प्राश्नामि सुखपुराणदं सलिलेन प्रणीताया स्तीर्थध्या
 नपरायणाः करोति मार्जनं दर्भशतेन श्लोकपाठतः याः
 शिवाशक्तयश्च ध्यामि श्वसहिता सहयाश्च याः संनिधा
 नस्थास्तास्ते क्लृप्तं तु मे षजं सिद्धिं क्षोर्निखिलं विश्वं मुहुः
 श्रुक् प्रजापतेः मातरः सर्वभूतानामापो देव्यः पुनर्तु मां श्र
 लक्ष्मीं मलरूपां याः सर्वभूतेषु संस्थितां क्षालयंति ज
 लस्पर्शादापो देव्यः पुनर्तु मां अभिषिञ्चेदथात्मानं च

हुरिति सिद्धांतिने के तम वकाशमुत्तमनोऽपवादत्वदिगुः प्राप्नोतीति पुर्वपक्षी ॥ अन्यपदार्थसुतं
 तमात्रस्य विधीयमानवदुब्धीहिः संख्यायास्तद्धितार्थः विधीयमानोदिगुर्विशेषविहित
 त्वाद्यधकप्राप्नोतीति केयटः ततः सिद्धांत्ये कदेशांतरंगत्वाद्दुब्धीहिः कांतरंगता
 अन्यपदार्थवदुब्धीहिर्विशेषेऽन्यपदार्थे हि न सिद्धांत्ये तद्धितेऽतिग्रहसंक्रियत
 इति अधिकार्यार्थे दंमत्वर्थनिमित्तेदिगुर्वहिरंगगति केयट इति नैवा सिद्धांत्युक्तः तावता
 यथवदत्वादानेः अस्मान्मान्यापेक्षोपयोगि शिष्यसवरणजपेक्षदीर्घेण वाधदफ्रीनात्
 किंचोक्तरीत्या यत्वेनैव वाधसिद्धेः किंचात्राधिकार्ये च त्वेनैव वहिरंगत्वमकेवलविशेषा
 येन त्वेनेति न तस्या रूढं विशेषायेन तस्य वहिरंगत्वमप्यत एव सुवत्सामान्या
 पेक्षा बहुव्रीहिसिद्धिशेषायेन हि गुरिति नोक्तं माया ॥ न चार्थकृत वहिरंगत्वान्मयण
 दिग्मगुक्तं एकदेशे कृतेनादोषात् ॥ अतएवातिग्रहणेनोपाध्यर्थं किंतु प्रसिद्धाव्यक्तवर्धमिति त्वदभिप

देशे नतिः ॥ इन्द्रः संपन्नस्तत्र कः प्रसंगो वहेरिति महदादिभिर्द्रुस्यद्रुंदेद्रुद्रादस्ये वषु
वर्निषाते ॥ तत्राह ॥ पूर्वोत्तरपदनिमित्तकार्यात्पूर्वमंतरंगो यो का देशो न तत्र चनेत्यस्येति
निषेध एव चासकृत्यंतादिवचुविप्रतिषेधे परमिति सुत्रयो भो यो स्पष्टम् ॥ ५४ ॥ नन्वेवमपि प्रधा
पप्रस्थायेत्यादावंतरंगत्वादित्युक्तेषु ल्यप्रस्थादित्यत्राह ॥ अंतरंगानपि विधीन्वदिरंगेत्य
पुकाधते ॥ अतो जेधिरिति सुत्रे किंतीये वसिडे ल्यवृत्तहणमस्यात्तापकमित्यदो जेधिरित्यत्र भाष्ये स्प
ष्टम् ॥ ५५ ॥ नन्वेवमपि ये तादौ द्वित्वे कुत्वेऽंतरंगत्वात्सर्वणिदि धित्वे तदसिद्धिरुक्ताह ॥ वाणिदागं व
लीयो भवति ॥ तेनांतरंगमपि न बर्हिदि धीवाधित्वा बर्हिरिति तत्सिद्धिः ॥ अभ्यासस्यासर्वणिदि पदविधि
पकसुत्रस्य मस सर्वणिदागं हणमस्याः तापकम् ॥ तद्विषयत्वरित्यादावियदुव्यावत्यर्थमेतत्परिभाषा
भावे तै ईषत्वरित्यादावंतरंगेण सर्वणिदी धीवाधाव्यर्थं ३ पदु वज्रौ हि अभ्यासं संवंधनिमित्तक
त्वादुहितं ॥ न च येन पवादः येन नाप्रपि न्यायेने पतीत्यादिसकल लक्ष्यप्राप्तयेण पवादत्वस्ये
व निर्विधायित्वा प्राच्यः ॥ परंतु एतत्परिभाषाभावेऽभ्यासस्येति संपूर्णसूत्रमेव वच्यर्थम् ॥ न च ये ये श्री

दाशंका समा धामं वक्तुं मुक्तं मन्त्रेन न न्यायेनांतरं गतिमिति तत्र विनाशकलंकस्तत्र ये जकसमासादीनां
च प्राबल्यं वोध्य तत्सत्यत्र विसृज्यत न त्वेवं सोमेदं तदंगत्वा दादु ए पुर्वपदात्परेन्दुशब्दाभा
न नैनेदस्य परस्येति वदिति निषेधा व्याप्ये तादि वदु वस्तु यत्तत्राश्रय ए निषेधः किं च वदिर
प्यत्र न प्राप्नोति ॥ आतदिवत्वाभ्याभावेपि पूर्वोक्तवत्त्वेनैकदेशविशिष्ये पुर्वपदविनष्टश
ब्दस्यैकदेशविकृतन्यायेनोभयत्राश्रयणो नातादि वदिति निषेधाभावेन तदाश्रये
एवोत्तरपदेत्वेपि तस्यानक्तत्वात् ॥ एकस्यैकादेशेन परस्य नित्येन परस्येति लोयेनापहा
रात् ॥ न च परदि वदु वनैकादेशविशिष्ये स्यात्तस्य द्रवमेवास्त्विति तत्संभवश्चिवाद्यम् ॥
उत्तरपदाद्यच्छानिकत्वाद्देसदभावेनाप्राप्नोति ॥ तादुप्या नतिदेशात् अन्यथास्वदुमि
रित्यादावपि पूर्वोक्तवत्त्वा नादं तवे भिस ए सा पतिरिति भावो स्पष्टम् ॥ अतएव पूर्वपुका
मशमद्रत्यादावंतरंगत्वाद्दु एव वदितुं न स्यादित्याशंकितं ॥ तदेकदेशमात्रस्य विका
राभावाच्च ॥ तदुक्तं मीयौ ॥ इदं वचावेकोयस्य तिलोपेनापहृतत्वात् ॥ परएका

य.शः

२२

की र्थज्ञापनेनचारितार्थसंभवे लोकसिद्धापूर्वतद्दृशा र्थज्ञापकत्वेमानाभावात्तदशय इति
परंतुसेदुष्यतादोषदावधिकेऽन्वाख्यानसेदुसत्रसितिस्थितेऽदुसंप्रसारणयोः प्राप्तेप्रतिप
दविधित्वात्पूर्वसंप्रसारणे वत्त्वादित्वाभावादिदः प्राप्तिरेवनेति तत्सिद्धिरित्यर्थं समर्था नमिति
सूत्रे कैयटे। असिद्धवत्सूत्रे च स्पष्टमेतत्॥ यद्यपि प्रतिपदविधित्वमनवकाशत्वे संसंववाधक
त्वे बीजतथापि पूर्वप्रवृत्तौ सावकाशत्वेपिनियामकं भवत्येवेति तदाशयः॥ निरूपितं चेत्तदु
शः एते दुष्यस्वरे समर्थानामितिसूत्रस्य समर्थग्रहणं तु विषुया इत्यादावक्तसंधेः प्रत्येद
शनेन सर्वत्र तथा म्रमवरणान्ययसिद्ध्या नुवादेरेव ध्वनितं चेदं विप्रतिषेधसूत्रे भाव्येत ज
द्विवैयमाणि रित्यंतरंगपरिभाषादाहरणमुक्तम्॥ किञ्च विभाज्यान्वाख्यानसूत्रे स्थित इति स्थि
ते वा र्थादां वलीय इति प्राप्रवृद्धिवारणा यस्य समर्थग्रहणमित्यत्रे न सूत्रे कैयटे स्पष्टम्॥
अन्वाख्यानसिद्धवत्सूत्रे वसुसंप्रसारणमजिद्योसिद्धं वक्तव्यम्॥ यद्युष्यतादोषसाः संप्रसा
रणोक्तं प्रातोलापयथास्यादिति भावोऽप्युक्तम्॥ यद्यस्य विभज्यान्वाख्यानपूर्वोक्तकैयठरी
त्या पूर्वसंप्रसारणोऽदोऽप्राप्ताऽस्ति मितक एवातोलाय इति तदाशयः अन्यथाऽंतरंग

श्री
२२

भावना॥ अत्र लोकोऽन इति सूत्रस्य तत्पर करणं तु परिभाषायाः अनित्यत्वज्ञायनेन चरितार्थतद्वि
प्रान इत्यादौ लोपकाराणां यात्यादीर्घाभावेन लोपसंभावने येव तत्परिभाषाबलादीर्घाप्रामो
नदेयपर्यं स्यात्तमे वेत्याहुः॥ समर्थानामिति सूत्रे के यटसु समर्थवचने वेयं य रिभाषायाः तत्रैक
तयू हाः या ए नि या इति॥ तेन य युष इत्यादावंतरं गत्वा तुर्वकतो पीडागमो निवृत्त इति वे
दने के तो विप्रियोस्तर्कः॥ निमित्तकारणनाशेपिका र्थस्य तिरुयेयेरित्यर्थमभिप्रेति निमि
तायायेने मितिकस्याप्ययाय इति यावत्॥ सूत्रिना दिजि व ऊ दीर्घनि वृत्तौ सा वृत्तिर्मा
भूदिति समर्थानामिति॥ लोकन्यायसिद्ध्याय मर्थः॥ तत्र यदि निमित्तं द्विविधं ध्वं क ये
स्योपस्थितौ नित्यामकं तदनित्यामकं च॥ आद्यं य प्या न्याय नयेऽपेक्षा बुद्धिः॥ तन्नाशे दि
त्वमाशा म्युपगमात्॥ वेदोति नये प्रा र ध्वस्य विद्ने पस्थिति नित्यामक त्वं च प्राप्ति मेव॥
द्वितीयं य चादं रा दित न्नाशे पि षट् न सा दर्शनात्॥ शास्त्रे लक्षणा नुरा धाद्य वस्था॥ भाविनि निमि
तविनाशे पूर्वमनुत्पत्तौ तु न कश्चिन्नायो नापि संप्रतिपन्नो ध्वं तः॥ समर्थानामित्यस्यापि लोकसि

ति

तुर्प्यः॥ न जन्म यस्य प्रकृत्यार्थं वा दीतो धनं कृत्वा तु॥ एवं च विशेषश्चास्त्रो देयविशेषधर्मावच्छि
नवसि सामान्यधर्मावच्छिन्नो देयकशास्त्रस्य विशेषश्चास्त्रो देयवधः॥ न द्राघि योग्ये चादिता र्थे हि वा ध
कृते विज्ञातमप्यतएवाया दयश्च वे गोया विषयिणीया दात्राया दीता धित्वा पदत्वा स्यादपः प्रप्रा
वति रत्ना या का अनवकाशा आया दयः गोया यती त्या दा वपि शा पू स्यादिः प्राप्नोति सति प्राप्य सति
वनविशेषः अन्यदि दमुच्यते न भूतिविशेष इति यदुक्तमाया दीना स्यादि भिरवा प्रो वकाश इति स
नास्य वकाश इति भाष्ये उक्तम्॥ एवमत्र तत्र वस्युतरं चारितार्थे पितृव्या प्रो वकाशेनास्तीति
सममेव॥ किंच॥ अनेन न्यायेन तत्प्रवृत्त्युतरं चारितार्थे पि ~~न पितृव्या प्रो वकाशेनास्तीति~~ शा
त्वेनैव वाधे सिद्धे एतत्कथं न वे य र्था यतेः॥ तत्तत्कौटिल्यन्यायप्रदर्शनेन वे य र्था यते
स्य॥ यथा प्रायमदिर्वचनस्य तदुत्तरं सा वकाशेनापि धिती य दिर्वचनेन वाधः॥ यथा वाग्रा
देरपि प्रवृत्त्या चरितार्थेनादेः पिरस्येत्पनेनालोत्पस्यवाधः तदुक्तमिदं चोत्पासूत्रे भयो संय
यिसंभवे वाधेनैव भवतीति॥ अन्यथा वा ~~लोभ्यो~~ दधि दीयतो तत्तत्कौटिल्यायेत्यत्र तत्तदा
नोन दधिदानस्य वाधेन स्यात् तदुत्तरे तत्पूर्वं वा तद्वनस्य चारितार्थसंभवात्॥ अतः प्रा

त्वादिति तन्निमित्तक एवातो लोप इति न दसंगतिप्रतएव चोप्रत्यंगस्य प्रतिषेध इति वचने वा
निककुनार एतं भाष्यकृता च न प्रत्याख्यातं प्रत्यंगमंतरंगमस्या परिभाषा सत्या तु तदेव यथैव
यमेवाग्र त एव ह्येति सूत्रे भाष्येऽवश्यमत्र तु गमावाप्ये पन्नः कार्योऽतरे गत्व इति तु क
प्राप्नोतीति भाष्ये उक्तम एतत्सत्वे तु कोऽप्राप्या यत्ता वश्य कत्वकचनम संगतमिति स्पष्टमेवान्न च
तद नित्यत्व जायनापीमेतदिति न दशय ॥ प्रवश्यमत्रैव हरस्वारस्य भंगयतेः किंचानयेव प्र
त्ययेतरयदस्यादे जागृहीत्य वतिकिय न योऽप्राप्तिर्या न जाव क वशा लुकोल्य यश्चांतरंग
बाधकता भाष्ये उक्ता भवेत् किंचैवा भाष्ये न ६ ष्य ते तदुक्तमसिद्धवत्सूत्रे कै य दे न निमित्ताभा
वेन नैमित्तक स्थया भाव इति यरि मायाया भाष्यकृतानाप्रयणा दिति यदसंस्कार पदे हरिरि
त्यो दो विसर्गे कृते त तेषां तीत्यादिसंबन्धे हरिः गच्छतीत्याद्येव साधु तद्विषये यदसंस्कार पदना
नप्रयणा मिति दिक् प्रतरंगद प्यऽप वा दो वलवानतत्राप वा द घ दा र्थ माहु ये न ना प्राप्नोयो
विधिराह म्यते सतस्य बाधको भवति ॥ प्राप्ते इति भाष्येऽक्तः येन ना प्राप्ते इत्यस्य यत्कतिका वश्य प्राप्ति वि

रथ

प्र० तर्गे न वाधते ॥ अजीग एत ॥ अत्र गये रीत्व मय वादवा इत्यादिः शेषं न वाधते ॥ नत्र गये रीत्व
मय वाद तद्वादिशेष वाधते ॥ किं तर्ह्यनन वका शतादिति ग्रंथे न ग एरूपाभ्यां स्यात् स एव त्वमि
त्यर्थे हलादिशेषे एतन्नि बन्तो तदन वकाशत्वं ॥ इत्वे तुक्तेन तस्य हलोभावात् ॥ अभासविकारे युवा
ध्वावाधक मवाभावेन साधितं तस्मिन् सति लोये कृते सामर्थ्यादि ॥ स्यात् स एव त्वमिति न दोषः ॥ नच
येन नाप्राप्तीत्यायेना वादत्व मय्यस्य सुवचम् ॥ तस्य चरितार्थ विषयता या उक्तात् ॥ ५ कोऽलिति
सूत्रे भाष्ये धुनितमेतत् ॥ तत्र हि अनेति दीर्घ एगुणे न रं फलभावेना नयकाशत्वा दुर्गे वाधि
ते दीर्घो न रं गुण स्यात् दीर्घविधानं तु मीनेने दीर्घे कृते सनि मीमेत्यत्र मीग्रह ए नग्रह ए ॥ ५ र्थ
वत्ता तत्र पश्चात् प्राग एव धनार्थमिकोऽलितिकित्वमित्यक्तम् ॥ अन्यथा पक्वदत्वेन वाधेत हि
षयेऽसर्गस्यात्र बन्ते भाष्यसूत्रे स्य चासंगतिरिति स्पष्टमेव ॥ यत्तु कांचनीत्यादावपवा
दमयदुविषये एव भवति कचिदपवादविषये न्यायादिति न ॥ अण्कर्मणि चेति सूत्रस्य
भाष्यविरोधात् ॥ तत्र ह्यणः पुनर्वचनमपवादविषयेऽनियतं यथैवेदयो व्रजतीत्या पुनर्भवः ॥

श्री
रथ

